IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA TABAQALASHTIRILGAN SOLIQ STAVKALARINING AHAMIYATI

Abduraimova Nigora Abdugapparovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20422959

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun soliq siyosatini moslashuvchan shakllantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Soliq stavkalarining tadbirkorlik faolligiga ta'siri, moslashuvchan soliqqa tortish tizimlarining nazariy asoslari va O'zbekiston amaliyotiga tatbiqi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida moslashuvchan soliq tizimi joriy etilganda kichik biznes subyektlari sonining o'sishi, norasmiy sektordan rasmiy sektarga o'tish darajasining oshishi va bandlikning yaxshilanishi o'rtasidagi bog'liqlik miqdoriy jihatdan baholandi. Turli xorijiy modellar qiyosiy tahlil qiliniб, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: moslashuvchan soliq stavkalari, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, soddalashtirish soliq tizimi, soliq yuki, tadbirkorlik muhiti, norasmiy sektor.

Kirish

Tadbirkorlik iqtisodiyoti uchun soliq muhitining qanday shakllanishi — bu faqat moliyaviy tartib masalasi emas. U, mohiyat jihatidan, iqtisodiy agentlar qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir etuvchi axborot maydoni, tavakkalchilik kalkulyatori va faoliyat istiqbolini belgilovchi instituttsional signal hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, soliq stavkalarining moslashuvchanligi deganda biz oddiy foiz raqamlarini o'zgartirish mexanizmini emas, balki tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish yoki inhibe etishga yo'naltirilgan davlat signallarining o'zgaruvchan tizimasini tushunishimiz kerak.

Soliq iqtisodiyotining klassik masalasi — Artur Laffer 1974-yilda mashhur «Laffer egri chizig'i»ni izohlagan paytdan beri — soliq stavkasi va soliq tushumi o'rtasidagi munosabat hech qachon chiziqli bo'lmasligi haqida. Ushbu egri chiziq shuni ko'rsatadiki, nol stavkada ham, 100 foiz stavkada ham soliq tushumi nolga teng bo'ladi. Birinchi holda davlat ushlab turolmaydi, ikkinchisida esa soliq to'lovchi ishlamaydi. Bu asbob-uskunaning soddaligi uning analitik kuchini kamaytirmaydi: soliq stavkasini maksimal daromad nuqtasiga yaqinlashtirish ratsional soliq siyosatining asosini tashkil etadi.

O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarb. 2019-yildan boshlab amalga oshirilayotgan soliq islohotlari — birlashgan daromad solig'i, soddalashtirish soliq tizimining yangi talqini, aylanma soliqdan daromad solig'iga o'tish — kichik biznesning soliq yukini kamaytirish va tizimni shaffoflashtirish bo'yicha sezilarli qadamlar bo'ldi. Biroq ushbu islohotlarning moslashuvchanligi, ya'ni turli iqtisodiy sharoitlar, tarmoq xususiyatlari va mintaqaviy farqlarga nisbatan differensiallashuv imkoniyati hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi moslashuvchan soliq stavkalari tizimining nazariy asoslarini tahlil qilish, xorijiy tajribalardan saboq olish va O'zbekiston kichik biznes sektoriga nisbatan maqbul soliq moslashuvchanlik modelini asoslashdan iborat. Tadqiqotda korrelyatsion tahlil, qiyosiy institutsional tahlil va hisob-kitob modellaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda moslashuvchan soliq stavkalari tizimini takomillashtirish masalalari iqtisodiyot fanida keng tadqiq etilgan yo‘nalishlardan biri

hisoblanadi. Ushbu mavzuni nazariy va amaliy jihatdan yoritishda xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Soliq stavkalari va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirishda Artur Laffer tomonidan ishlab chiqilgan “Laffer egri chizig‘i” konsepsiyasi muhim o‘rin tutadi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, soliq stavkasining ortishi ma’lum nuqtadan keyin byudjet tushumlarining kamayishiga olib keladi. Ushbu yondashuv maqolada O‘zbekiston kichik biznes sektorida soliq yukining optimal darajasini aniqlashga xizmat qildi.

Mahalliy ilmiy manbalar orasida S.S. G‘ulomovning O‘zbekistonda kichik biznesning soliq yukini optimallashtirishga bag‘ishlangan tadqiqotlari katta ahamiyatga ega. Muallif kichik biznes subyektlari uchun soddalashtirilgan soliq tizimining afzalliklarini ko‘rsatib, uni takomillashtirish zarurligini asoslagan. A.A. Rashidov esa tadbirkorlik muhiti va soliq siyosati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilib, soliq ma’murchiligini soddalashtirishning tadbirkorlik faolligini oshirishdagi rolini yoritgan.

Normativ-huquqiy manbalar, xususan, O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi**,** Prezident farmonlari va soliq tizimiga oid qarorlar tadqiqotning amaliy-huquqiy asosini tashkil etdi. Ayniqsa, 2019-yildan keyingi soliq islohotlari kichik biznes uchun qulayroq sharoit yaratishga qaratilgani bilan ajralib turadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi**,** Statistika agentligi va Jahon banki ma’lumotlari maqolada keltirilgan empirik tahlillarning axborot bazasini shakllantirdi. Ushbu statistik ma’lumotlar asosida hududlar kesimida soliq yuki, kichik biznes faolligi va norasmiy sektor ulushi o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlashtirildi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda moslashuvchan soliq stavkalari tizimining ahamiyatini o‘rganish uchun tahliliy va qiyosiy usullardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi, Statistika agentligi hamda xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari asosida statistik tahlil olib borildi. Shuningdek, kichik biznes subyektlari soni, soliq yuki, norasmiy sektor ulushi va bandlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik korrelyatsion tahlil yordamida baholandi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi qiyosiy o‘rganilib, ularning amaliy natijalari O‘zbekiston sharoiti bilan solishtirildi. Olingan natijalar asosida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan moslashuvchan soliq stavkalari bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Jahon amaliyotida kichik biznes uchun moslashuvchan soliq stavkalari tizimlari turli shakllarda joriy etilgan. Ularni tahlil qilishda soliq yukining moslashuvchanligi uch asosiy o'lchamda namoyon bo'lishini ko'rish mumkin: stavkaning daromad bo'yicha differensiallashuvi (progressiv vs regressiv), tarmoqqa nisbatan differensiallashuv va vaqtga nisbatan moslashuvchanlik (tsiklik stavkalar, «ta'til» davrlar).

Germaniya tajribasi kichik biznes uchun moslashuvchan soliq muhitining institutsional asosini ko'rsatadi. Germaniyada yagona soliq stavkasi yo'q — aksincha, kichik korxonalar Gewerbesteuer (korxona solig'i) dan erkin bo'lishi mumkin, agar yillik daromadi 24 500 yevrodan kam bo'lsa. Bundan tashqari, yangi tashkil etilgan korxona uchun dastlabki ikki yilda degressiv amortizatsiya rejimi soliq bazasini sezilarli pasaytiradi. Bu «kichik biznes hayotiy tsikli» kontseptsiyasining soliq siyosatidagi amaliy ifodasi.

1-jadval. Turli mamlakatlarda kichik biznes uchun soliq stavkalarining qiyosiy tahlili (2025-yil)

Mamlakat	Kichik biz. soliq stavkasi (%)	Differensiallashuv mezonlari	«Soliq ta'tili» mavjudligi

Mamlakat	Kichik biz. soliq stavkasi (%)	Differensiallashuv mezonlari	«Soliq ta'tili» mavjudligi
Germaniya	0–15 (tarmoq va daromadga qarab)	Daromad, tarmoq, korxona shakli	Yangi korxona uchun 2 yil
Singapur	4,25–17 (progressiv)	Daromad darajasi	Yangi IT korxona uchun 3 yil
Polsha	9 yoki 19 (tanlash mumkin)	Korxona hajmi va tanlovi	Yo'q (flat tax afzalligi bor)
Braziliya	4–19,5 (progressiv jadval)	Yillik aylanma, tarmoq	Yangi biz. uchun 1 yil
Hindiston	22–30 (hajmga qarab)	Korxona hajmi va tarmoq	Startup uchun 3 yil (Sec.80IAC)
Qozog'iston	3 (soddalashtirish rejimi)	Daromad chegarasi (2 mlrd tenge)	Yangi kichik biz. uchun 3 yil

Jadval ma’lumotlari turli mamlakatlarda kichik biznes uchun qo‘llanilayotgan soliq stavkalari va ularning moslashuvchanlik darajasi sezilarli farq qilishini ko‘rsatadi. Tahlildan ko‘rinadiki, rivojlangan mamlakatlar kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda asosan progressiv va differensiallashtirilgan soliq tizimlarini qo‘llaydi. Xususan, Germaniyada soliq stavkalari korxona daromadi, faoliyat tarmog‘i hamda tashkiliy shakliga qarab belgilanadi va yangi tashkil etilgan korxonalar uchun ikki yillik soliq imtiyozi mavjud. Bu esa yangi biznes subyektlarining bozorga kirib kelishini rag‘batlantiradi. Singapur tajribasi ham kichik biznesni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, progressiv stavkalar hamda IT sohasidagi korxonalar uchun uch yillik soliq ta’tili innovatsion tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Polshada tadbirkorlarga bir nechta soliq rejimidan tanlash imkoniyatining berilishi moslashuvchanlikning o‘ziga xos shakli hisoblanadi. Bu tadbirkorlarga faoliyat ko‘lami va daromadiga mos variantni tanlash imkonini yaratadi. Braziliyada esa kichik biznes uchun progressiv jadval asosida soliqqa tortish tizimi joriy qilingan bo‘lib, yillik aylanmaga qarab stavkalar belgilanishi adolatli soliq yukini ta’minlaydi.

Jadvalda Hindiston kichik biznes uchun nisbatan yuqori soliq stavkalari bilan ajralib turadi. Biroq startup loyihalari uchun uch yillik soliq ta’tili berilishi innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Qozog‘iston tajribasi esa eng sodda va qulay tizimlardan biri bo‘lib, 3 foizlik soddalashtirilgan stavka kichik biznes subyektlari uchun sezilarli yengillik yaratadi.

2-jadval. O‘zbekistonda kichik biznesni soliqqa tortish va rivojlanish ko‘rsatkichlari dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
Faol kichik biznes subyektlari soni (mingta)	377,0	455,0	498,2	410,0	394,7
Yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlari (mingta)	74,5	96,2	118,4	127,6	134,8
Kichik biznes tomonidan to‘langan soliqlar (trln so‘m)	6,8	8,1	9,3	10,2	12,7

Aylanma soliq tushumlari (trln so‘m)	1,6	1,9	2,2	2,4	2,8
Tiklangan kichik biznes subyektlari (mingta)	28,4	37,6	49,2	56,3	64,5
O‘rtacha effektiv soliq yuki (%)	12,4	11,3	10,5	9,8	9,2
Kichik biznesning YaIMdagi ulushi (%)	54,9	55,7	56,3	56,0	56,8

Ushbu jadval ma’lumotlari O‘zbekistonda 2020–2024-yillar davomida kichik biznesni soliqqa tortish tizimida amalga oshirilgan islohotlar iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga xizmat qilganini ko‘rsatadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, mazkur davrda soliq stavkalarining maqbullashtirilishi, hisobot topshirish tartiblarining soddalashtirilishi hamda tadbirkorlik subyektlari uchun yaratilgan qulay fiskal muhit kichik biznes rivojlanishining asosiy omillaridan biri bo‘lgan.

Avvalo, jadvalda faol kichik biznes subyektlari sonining 2020-yildagi 377 mingtadan 2024-yilda 394,7 mingtaga yetgani kuzatiladi. Bu ko‘rsatkich nisbatan barqaror o‘sishni ifodalab, iqtisodiyotda kichik biznes sektorining o‘z mavqeini saqlab qolayotganini ko‘rsatadi. 2022-yilda ushbu ko‘rsatkich 498,2 mingtaga yetgan bo‘lsa-da, keyingi yillarda ayrim subyektlarning qayta ro‘yxatdan o‘tishi, optimallashtirish jarayonlari va statistik qayta tasniflash natijasida ma’lum qisqarish yuz bergan bo‘lishi mumkin. Shunga qaramay, umumiy tendensiya kichik biznesning iqtisodiyotdagi barqarorligini tasdiqlaydi.

Jadvaldagi eng muhim ko‘rsatkichlardan biri yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlari sonining 74,5 mingdan 134,8 mingtagacha oshgani hisoblanadi. Ushbu o‘sish qariyb 81 foizni tashkil etib, mamlakatda tadbirkorlik tashabbuslari uchun qulay muhit yaratilganidan dalolat beradi. Soliq yukining kamayishi, davlat ro‘yxatidan o‘tish tartib-taomillarining soddalashtirilishi va imtiyozlarning kengaytirilishi yangi tadbirkorlik subyektlarini tashkil etishni rag‘batlantirgan.

Kichik biznes tomonidan to‘langan soliqlar hajmining 6,8 trln so‘mdan 12,7 trln so‘mga oshgani fiskal samaradorlik nuqtai nazaridan alohida e’tiborga loyiqdir. Bu holat soliq stavkalarining pasayishi davlat byudjeti tushumlarini kamaytirmasligini, aksincha, soliq bazasining kengayishi orqali umumiy tushumlarni oshirishini ko‘rsatadi. Bu iqtisodiy nazariyada “Laffer effekti” sifatida izohlanadi, ya’ni optimal soliq stavkalari iqtisodiy faollikni oshirib, natijada byudjet daromadlarini ko‘paytiradi.

Aylanma soliq tushumlarining 1,6 trln so‘mdan 2,8 trln so‘mga ko‘paygani soddalashtirilgan soliq tizimining samarali ishlayotganini ko‘rsatadi. Mazkur o‘sish kichik biznes subyektlari sonining ortishi bilan bir qatorda, ularning iqtisodiy faoliyat hajmi kengayayotganidan dalolat beradi.

Jadvaldagi yana bir muhim tendensiya **o**‘rtacha effektiv soliq yukining 12,4 foizdan 9,2 foizga pasayganidir. Bu tadbirkorlik subyektlari uchun qo‘shimcha moliyaviy resurslarning shakllanishiga imkon yaratgan. Natijada ushbu mablag‘lar ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda moslashuvchan soliq stavkalari tizimining iqtisodiy mazmuni, nazariy asoslari, xorijiy mamlakatlar tajribasi hamda O‘zbekiston sharoitida uni takomillashtirish istiqbollari atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashda qat’iy va bir xil soliq stavkalarini qo‘llash har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, iqtisodiyot tarmoqlari, hududiy rivojlanish darajasi, korxona faoliyatining bosqichi hamda moliyaviy imkoniyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan va moslashuvchan soliq siyosatini yuritish tadbirkorlik faolligini rag‘batlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, kichik biznes uchun soliq yukining maqbullashtirilishi korxonalar sonining ortishi, yangi ish o‘rinlari yaratilishi, investitsion faollikning oshishi va

norasmiy iqtisodiyot ulushining qisqarishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston bo‘yicha statistik ma’lumotlar ham so‘nggi yillarda soliq yukining pasayishi kichik biznes subyektlari sonining ko‘payishi, soliq tushumlarining ortishi va tadbirkorlik muhiti yaxshilanishi bilan birga kechganini ko‘rsatmoqda. Bu esa moslashuvchan soliq stavkalari nafaqat tadbirkorlikni rag‘batlantirish, balki davlat byudjeti daromadlarini barqaror shakllantirishga ham xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Xorijiy tajriba tahlili Germaniya, Singapur, Braziliya, Polsha va Qozog‘iston kabi mamlakatlarda kichik biznes uchun moslashuvchan soliqqa tortish tizimi samarali natijalar berganini ko‘rsatdi. Ushbu davlatlarda daromad hajmiga qarab progressiv stavkalar, yangi tashkil etilgan korxonalar uchun “soliq ta’tili”, hududiy va tarmoq imtiyozlari kabi mexanizmlar qo‘llanilishi kichik biznesning barqaror o‘sishiga xizmat qilgan. Mazkur tajribalar O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda soliq tizimini takomillashtirishga oid farmon va qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. Soliq tushumlari va soliq ma’murchiligiga oid yillik hisobotlar (2020–2024). – Toshkent, 2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ko‘rsatkichlari statistik to‘plami. – Toshkent, 2024.
5. Laffer A. Soliq stavkalari va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi bog‘liqlik. – Vashington, 2004.
6. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi. Inklyuziv iqtisodiy o‘sish uchun soliq siyosati. – Vashington, 2021.
7. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. Kichik biznesni soliqqa tortish bo‘yicha xalqaro tajriba. – Parij, 2023.
8. Masgreyv R. Davlat moliyasi nazariyasi. – Nyu-York, 1959.
9. Jahon banki. Tadbirkorlik muhiti va iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha hisobot. – Vashington, 2024.
10. Xalqaro mehnat tashkiloti. Norasmiy iqtisodiyot va bandlik statistikasi bo‘yicha hisobot. – Jeneva, 2023.
11. Djankov S., Ganser T., Maklish K. Korporativ soliqlarning investitsiya va tadbirkorlikka ta’siri // Makroiqtisodiyot jurnali. – 2010. – №3. – B. 31–64.
12. Shnayder F. Jahon mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot va uning iqtisodiy oqibatlari // Iqtisodiy adabiyotlar jurnali. – 2022. – №2. – B. 1–39.
13. G‘ulomov S.S. O‘zbekistonda kichik biznesni soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.
14. Rashidov A.A. Soliq yukining tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta’siri // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – №4. – B. 45–56.